

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ ДИСКУРС ПРОЗИ ГНАТА ХОТКЕВИЧА

Марина Фіжделюк. Літературознавчий дискурс прози Гната Хоткевича.

У статті розглядається своєрідність літературно-критичного дискурсу творчого спадку Г. Хоткевича. Висвітлено літературознавчі інтерпретації прозового доробку митця, наголошується на заангажованості, одноаспектності та фрагментарності критичних оглядів перших десятиліть ХХ століття, що зумовлювалось ідеологією часу. Переосмислено різноманітність сучасної палітри досліджень прози Г. Хоткевича.

Ключові слова: проза, літературний дискурс, літературна критика, Гнат Хоткевич, модернізм, творчість, літературний текст.

Марина Фіжделюк. Литературоведческий дискурс прозы Игната Хоткевича.

В статье рассматривается своеобразие литературно-критического дискурса творческого наследия И. Хоткевича. Раскрыто литературоведческие интерпретации прозаического наследия художника, отмечается ангажированность, одноаспектность и фрагментарность критических обзоров первых десятилетий ХХ века, что объяснялось идеологией времени. Переосмыслено разнообразие современной палитры исследований прозы И. Хоткевича.

Ключевые слова: проза, литературный дискурс, литературная критика, Игнат Хоткевич, модернизм, творчество, литературный текст.

Maryna Fizhdelyuk. Literary discourse of prose by Gnat Khotkevych.

In the article the uniqueness of literary and critical discourse creative inheritance of G. Khotkevych. Deals with the interpretation of literary prose works of the artist emphasizes engagement, singleaspection, fragmentation and critical review of the first decades of the twentieth century, which was caused by the ideology of the time. Reinterpreted variety of modern prose research palette of G. Khotkevych.

Key words: prose, literary discourse, literary criticism, Gnat Khotkevych, modernism, art, literary text.

Постановка проблеми. Літературний процес кінця ХІХ – початку ХХ століття можна охарактеризувати як явище загальноєвропейського типу. Основними ознаками літературного процесу зазначеного періоду стає осмислення літератури як певного національного та історичного типу художньої творчості, наголошення на її зв'язку із традицією, також мають значення кардинальна переоцінка, вибір традиції та письма. Основні художні зміни тексту пов'язані передовсім із зародженням модернізму. В українській літературі на зміну митцям класичного реалізму прийшли нові письменники-модерністи, які прокладали шлях розвитку вітчизняної літератури.

Саме у цей період формується так звана „нова генерація” письменників-модерністів, до якої зараховують Лесю Українку, О. Кобилянську, Б. Лепкого, Марка Черемшину, М. Яцківа та ін. Цю лінію своєрідно продовжує Г. Хоткевич.

Репресований у 1938 р., письменник був надовго вилучений із українського літературного життя. В часи незалежності України його творчість знову повертається до нас. Але рівень її досліджуваності є низьким. Детальний розгляд його творчого доробку дасть змогу краще зрозуміти його важливість.

Ступінь наукової розробки. Г. Хоткевич залишив значну творчу спадщину в літературі, драматургії, етнографії, театрознавстві, історії, перекладознавстві, режисурі, музичному мистецтві, белетристиці. До його творчого доробку у своїх літературно-наукових візіях неодноразово звертались такі науковці: Н. Шумило, Д. Нитченко, А. Болаболіченко, О. Масенко, О. Лаврик, О. Аннікова, О. Романенко та ін. Проте залишається чимало прогалин у вивченні творчості митця, недостатньо досліджена така грань письменницького доробку, як прозовий сегмент, тому перед нами постало важливе завдання – проаналізувати літературно-критичний дискурс саме цього елемента спадщини автора, осмислити літературно-критичні праці, які його стосуються.

Виклад основного матеріалу. Як висловився В. Шевчук, Г. Хоткевич, був одним із гурту письменників-енциклопедистів, які прийшли в нашу культуру на зламі століть. Через невсипущу працю вони намагалися „залатати” дірки нашого лихоліття, заміщаючи собою ціле коло робітників і покладаючи через те на власні плечі страшний тягар копіткої, виснажливої праці. Ці люди кидалися з однієї справи до іншої, скрізь залишаючи немеркнучі сліди, хоч це, можливо, заважало їм якнайповніше розвинути у чомусь одному, собі найближчому” [21, с. 329–335]. Оцінка його спадщини як сучасниками, так і наступними поколіннями залишається доволі неоднозначною.

Початок літературної діяльності Г. Хоткевича припадав на 1897 рік. Саме в цей час на сторінках галицького двотижневика „Зоря” було опубліковане дебютне оповідання письменника „Грузинка”. Та перші кроки митця у літературний світ виявились дуже невпевненими. Адже рання проза письменника-початківця була занадто слабкою, в ній не було ані оригінальності сюжету, ані краси стилю, ані літературної досконалості. Та ці всі огріхи не зупиняли Г. Хоткевича і вже у 1899 році у реорганізованій тоді „Зорі” – „Літературно-науковому віснику” – були надруковані етюд „Біля вікна” та оповідання „Блудний син”. Цього ж таки року Г. Хоткевич видав окремою книжкою оповідання „Добром усе переможеш”. Та і ця проза початківця була ще недосконалою, особливо це стосувалось мови творів, яка була засмічена русизмами. Пізніше, 1902 року, в Харкові з’явилася цілісна збірка модерних творів митця „Поезія в прозі” (1902), яка відразу стала об’єктом нещадної критики С. Єфремова у статті „В пошуках нової краси”. Її автор звинувачував молодих письменників М. Яцківа, В. Стефаніка, А. Крушельницького, Н. Кобринську, О. Кобилянську, Г. Хоткевича у невизначеності свого світогляду, у зневажливому ставленні до літературних діячів попередніх поколінь та рабському копіюванні чужоземних зразків. С. Єфремов, який теж був дебютантом у літературній критиці, хибно ототожнював декадентство і символізм. Неправильність естетичних позицій призвела критика до невизнання новаторства цілого покоління українських письменників межі ХІХ–ХХ століть, творчість яких він однозначно засудив як декадентську.

Усі твори, які ввійшли до першої збірки Г. Хоткевича, С. Єфремов категорично критикував, наголошуючи на відсутності у них художньої майстерності. Критик зазначав, що в творах митця „не тільки немає нічого цінного, а навпаки – багато непотрібного, смішного та наївного”, тобто „повно всяких нісенітниць, які яскраво позначені неподобством і грубістю” [6, с. 71].

С. Єфремов, критично оцінюючи першу збірку молодого митця, стверджував, що твори „якісь туманні, вимучені, бліді за змістом та незадовільні за формою” [6, с. 74].

Письменницьку громадськість обурили різкі виступи С. Єфремова проти молодого покоління. На безпідставну критику неодноразово, але безуспішно намагались відповісти М. Косач, О. Єфіменко, Леся Українка. У свою чергу Г. Хоткевич теж прагнув дати гідну відсіч на закиди в декадентстві, проте його емоційні дописи „Кліка при часописі” та „Письмо в редакцію” відмовлялися друкувати „Киевская старина” і „Літературні враження”. Згодом письменник напише у своїй автобіографії: „Це був перший удар по моїй літературній фізіономії. Я почув себе самотнім. Припинив свою роботу в „Літературно-науковому віснику”, хоч до того часу не було числа, де б що-небудь, хоч кілька рядків, я не видрукував... З того часу я почав складати свої рукописи в довгий ящик. І мені здавалося довший час, що моя письменницька кар’єра склалася б інакше, не будь отого удару” [20, с. 22–23].

Митці старшого покоління підтримали виступи української критики в особі С. Єфремова проти модерністів загалом і Г. Хоткевича зокрема. Так, І. Нечуй-Левицький у статті „Українська декадентина” (1911) писав: „Це чудернацьке явище стало немов якоюсь доктриною, через яку чимало вітчизняних письменників поспувало й зганджувало свої часом ціновиті й художні твори” [10, с. 192]. Говорилося про таких митців, як Н. Кобринська, О. Плющ, О. Кобилянська, В. Винниченко, Ф. Сологуб, Г. Хоткевич. Він вважав, що творчий доробок цих письменників не заслуговував на увагу.

Аналіз „Поезій в прозі” Г. Хоткевича І. Нечуй-Левицький побудував на протиставленні нових творів письменника з такими оповіданнями як „Шлях альтруїзму” (1900) та „Як тітка майстриха глечика скидала” (1900), позитивним моментом яких критик вважав реалістичний сюжет і гарну народну мову. Натомість у збірці Г. Хоткевича 1902 р. найневдалішою І. Нечуй-Левицький назвав саме „Поезію в прозі”, наголосивши: „Інші твори – „Спокій духа і дух спокою”, „Verceuse Chorin’a”, „Романс”, „Осінь” – не такі страшні і написані реальніше, навіть є гарні й поетичні картини природи, описання краси людської” [10, с. 189].

На противагу народжуваному модерністському рухові І. Нечуй-Левицький та С. Єфремов сформулювали патріотично-культурницький канон. Проте важливою ознакою літературно-критичної свідомості початку ХХ ст. стало визнання І. Франком яскравих відмінностей „нової” та „старої” шкіл. Фактично видатний мислитель сам опинився на роздоріжжі між застарілим і модерним. З одного боку, прийнявши новий напрям у мистецтві, а з другого – лише частково погоджуючись із його маніфестами 1901 року він писав: „В останніх роках минулого десятиліття на нашому

літературному горизонті появилася група молодих письменників, вихованих на взірцях найновішої європейської літератури, тої, що головну вагу поклала на психологію, головною метою творів штуки зробила збудження в душі чоловіка певного настрою способами, які подають новочасні студії психології і так званої психофізики” [18, с. 525]. Проте самого Г. Хоткевича критик цінував більше як бандуриста, аніж як письменника.

Таким чином, на початку ХХ століття старше покоління критиків не підтримало модернізм Г. Хоткевича. Позитивно про творчість письменника відгукувалися хіба що М. Яцків та Х. Алчевська. Саме М. Яцків вважав Г. Хоткевича самотнім модерністом між наймолодшими українськими письменниками, могутим талантом, духом з розмахом, маляром і музикою. Натомість Х. Алчевська, з якою Г. Хоткевич тривалий час листувався, у 1908 р. зверталася до митця зі словами про те, що вона частенько розкривала його „Поезію в прозі”, де читала, що в кожній хвилі може обертатися до нього. Стає очевидним те, що творчість Г. Хоткевича дуже по-різному оцінювали його сучасники: хтось захоплювався його модерністськими шуканнями, а хтось їх нищівно критикував.

Упродовж 1908–1911 років митець працює над повістю „Камінна душа”, яку І. Липа назвав талановитим „твором із крові і нервів” [7, с. 131]. Обдарований критик одним із перших наголосив на романтичній вдачі Марусі та розбійницькому характері Дмитра Марусяка, поведінку якого пояснював складними обставинами життя. І. Липа вважав, що позитивною стороною повісті є „правдивість відображення” гуцульського життя. Роблячи висновки, літератор відгукується про Г. Хоткевича як про „справжній талант з європейською школою, що найкраще показав, які невечерні скарби переходять ще в нашому народі і що з ними можна зробити” [7, с. 128].

Творчість Г. Хоткевича намагаються проаналізувати і у 1920-х роках. В. Поліщук проаналізував повість „Камінна душа” (1923). Літературознавець стверджував: „Трудно знайти другий такий подібний шедевр в українській літературі як з боку ідей, образів, так і чуття, яке б’є з повісті. „Камінній душі” немає рівних у нас. Сюжетний бік цього твору можна рівняти з кращими творами Гюго, Дюма чи Діккенса. Мова – бурна, архаїчно широко гуцульська в яскравих діалогах, з каміння висічених типів. Розгортається трагедія як загалом гуцульського племені, так і особиста трагедія Марусяка (опришка, розбійника), попаді, Катрі, Юріштана” [14, с. 300]. У своїй рецензії В. Поліщук високо оцінює доробок Г. Хоткевича як „письменника з великою творчою силою, з глибоким почуттям і майстерним стилем” [14, 302].

Іншим зразком рецепції стала розвідка М. Євшана. Критик, охарактеризувавши зазначений твір як ефектну картину, овіяну чаром поезії, одночасно відмовив Г. Хоткевичу в дійсному творчому натхненні та мистецькій інтуїції. Зокрема М. Євшан наголошував: „В основі повісті лежить не об’єктивація артистичних візій, а радше якась матеріалізація подразнень нервових через зовнішній світ, яка не має ніякого внутрішнього рівноважника...” [8, 9]. „Камінна душа” видалася критикові слабшою в порівнянні, наприклад, із „Гірськими акварелями” Г. Хоткевича.

Позитивно про „Гірські акварелі” висловлювались й інші дослідники. В 1913 р. М. Сріблянський зауважував, що ця збірка піднімає той загальний рівень нашої літератури, „котрий з писань окремих авторів передає вже національну літературу. І мова гучніша, і образи кращі, думки глибші, серйозніші, досконале розуміння задач літературного мистецтва” [17, 101]. Художньо-естетичну вартість „Гірських акварелей” відзначив також Л. Бурчак, зазначав: „Під час читання цієї невеличкої добірки в душі створюється настрій, подібний до того, який відчуваєш, милуючись акварельними малюнками доброго майстра. У дзюркоті гірського струмка, в шумі лісних велетнів, у шепоті смерічки та в мудрому мовчанні гір письменник чує самого Бога” [22, с. 105].

У першій чверті ХХ століття прізвище Г. Хоткевича згадувалося в дослідженнях О. Білецького („Двадцять років нової української лірики”), О. Дорошкевича („До історії модернізму на Україні”), А. Ковалівського („З історії української критики”), В. Коряка („Нарис історії української літератури”), А. Ніковського („Українська література в 1913 році”), М. Сріблянського („На великому шляху”) та інших працях. Деякі з цих розвідок були позначені впливом марксистської ідеології, що призводило до ненаукових, фальсифікованих, вульгарно-соціологічних підходів до явищ художньої літератури.

Підсумком художнього доробку Г. Хоткевича стала поява його вибраних творів у 8-ми томах, опублікованих впродовж 1928–1931 років у видавництві „Рух”. У цей час з’являється невелика кількість статей, у яких творча спадщина митця оцінюється переважно з вульгарно-соціологічних позицій. А. Березинський, досліджуючи „Камінну душу” Г. Хоткевича,

основними недоліками твору вважав відсутність змалювання соціальних обставин гуцульського життя і диференціації „пролетаріату” та ідеалізацію автором власницької психології та ідеології [2].

Щоправда, поряд із тенденційними оцінками були й інші відгуки про творчість Г. Хоткевича, які допомагали йому не втрачати віру в життя. О. Білецький у листі до письменника, датованому 1937 роком, писав що з давніх років, коли вперше зіткнувся з його ім'ям і його творчістю, стежив за нею з величезним інтересом і не переставав вважати автора одним із найвизначніших явищ в українській літературі XIX-XX століть, розміри й вага якого будуть по-справжньому оцінені ще не так швидко. На гадку відомого вченого Хоткевичева творчість була б помітною в будь-якій літературі, і, незалежно від українських симпатій, не могли б не оцінити поетичної сили Богдана Хмельницького, широти і глибини зображення в повісті про Шевченка, проблемності і гостроти ситуацій в тих драмах, які він читав колись у рукописах. Але це був чи не єдиний позитивний відгук на творчість Г. Хоткевича у 30-х роках.

З початком 30-х років Г. Хоткевич зазнає переслідувань, його не публікують, звинувачують у націоналізмі, цькують у пресі. В 1937 років письменник звертається до харківських властей, Академії наук України і, зрештою, до самого Сталіна із проханням полегшити його долю та долю його сім'ї. Відповідь не забарилася: 22 лютого 1938 р. митця безпідставно заарештували й інкримінували участь в УВО та зв'язок із німецькою розвідкою, для якої письменник нібито завербував сім агентів. 8 жовтня 1938 р. за постановою особливої трійки УНКВС у Харківській області Г. Хоткевича розстріляли, а його ім'я більше як на третину століття вилучили з історії української літератури.

Володарювання ідеології більшовиків у 20-30-х рр. у галузі літературознавства призвело до надто вузького потрактування творчого доробку Г. Хоткевича, недоречних оцінок і повного викреслення імені митця з системи національно-культурних координат.

Реабілітували письменника лише в 60-х роках: українською та російською мовами друкується низка його творів, виходить двотомне зібрання спадщини автора, підготоване Ф. Погребенником, з'являються друком роман митця „Довбуш” та незавершений роман про життя Тараса Шевченка. Творчість Г. Хоткевича стає предметом досліджень багатьох літературознавців, таких як П. Арсенич, Л. Горлиця, І. Денисюк, О. Засенко, А. Болабольченко, А. Мельничук, Ф. Погребенник, В. Півторадня, В. Россельс, М. Рудницький, Н. Шумило О. Романенко та інших. З'являються літературознавчі розвідки А. Болабольченка – автора біографічного нариса „Гнат Хоткевич” (1996), упорядника спогадів, статей і світлин «Гнат Хоткевич» (1994), одного з видавців архівних джерел Г. Хоткевича „Про Шевченка” (1999), що визначають місце творчості митця у літературному процесі першої половини ХХ століття.

На думку дослідника, Г. Хоткевич є зразком таланту яскравого та багатогранного. Він дав людям цікаві твори, кращі з яких потрапили на світові обшири („Камінна душа”, „Авірон”, „Гуцульські образки” тощо).

У 1958 році С. Ковальчук написав передмову до „Камінної душі”, яку того ж року було передруковано. У цьому дослідженні вперше після довгого замовчування доробку письменника подавалися окремі відомості про його життєвий та творчий шлях. Проте вчений був дуже обережний, залишивши поза увагою деякі біографічні факти про Г. Хоткевича. Він подав неправдиву дату загибелі митця – 13 жовтня 1942 року. Аналіз „Камінної душі” літературознавець здійснив у традиціях вульгарного соціологізму, що засвідчує принаймні така теза: „Через обмеженість світогляду Г. Хоткевич не зміг зобразити процес диференціації в гуцульському селі, показати гостру класову боротьбу. На трагізмі долі героїв позначився тодішній ненависний суспільний лад, що морально калічив людину, позбавляючи її щастя жити і працювати” [8, с. 8]. Навряд чи варто говорити про наукову обґрунтованість і виваженість цих суджень, які, проте, стали відображенням свого часу.

О. Засенко висловив іншу думку про твір Г. Хоткевича. У передмові до видання „Камінної душі” 1981 року він писав: „У центрі уваги письменника була людина, нарід цілий, його звички, його вірування й заботони, його поезія й епос. У полотні чимало привабливого, пізнавально-значного, такого, що й у наш час сприймається з великою естетичною насолодою. Колоритні фольклорно-етнографічні й реалістично-побутові сцени, з любов'ю, знанням і справжньою майстерністю вимальовані епізоди надають творові глибокої народності” [5, с. 13].

Дослідження Ф. Погребенника та В. Россельса стали чи не першою спробою реабілітувати

добре ім'я письменника та реабілітувати його багатий доробок. Наголошуючи на необхідності детального аналізу всієї мистецької спадщини Г. Хоткевича, вчені у вступних статтях до творів митця основну увагу зосередили на повісті „Камінна душа”, романах „Довбуш”, „Тарас Шевченко”, тетралогії „Богдан Хмельницький”. Побіжно дослідники торкнулися оповідань автора „З давнини”, „Блудний син”, „Дід Андрій”, „Життєві аналогії” та інших, його драматургії „Лихоліття”, „Вони”, „На залізниці”, перекладів та переспівів, мемуарів, статей. В. Россельс подає біографічні дані про життя Г. Хоткевича в дуже спрощеному вигляді, свідомо замовчуючи факти переслідування з боку влади, арештів та тих майже нелюдських умов, у яких жила родина письменника. Натомість дослідник одним із перших акцентує увагу на оригінальності творів Г. Хоткевича, підкреслює їхній психологізм, повноту та яскравість „страчних, складних ідей, потягів й устремлінь” [16, с. 5–22], але все ж таки змушений віднести творчість письменника до школи українських реалістів, а його акварелі взагалі називає „сатиричним плакатом”, недобачаючи новаторства прозаїка.

Натомість літературно-критичні студії Ф. Погребенника, спрямовані на реабілітацію творчості Г. Хоткевича. Починаючи з 1966 р. критик своїми дослідженнями намагається повернути із забуття творчу спадщину митця, повніше та детальніше розкрити всі грані його письменницького таланту. У вступній статті до видання творів у двох томах (1966) Ф. Погребенник аналізує літературну спадщину письменника відповідно до вимог часу, зараховує Г. Хоткевича до когорти демократичних письменників і при цьому зазначає, що на початку творчості митець „іде у фарватері класичних традицій української літератури” [13, с. 13]. Із цим важко не погодитись, але, продовжуючи аналізувати ранній період творчості, критик зазначає, що „слабкі риси світогляду і творчого методу” Г. Хоткевича виразно виявились у збірці „Поезія в прозі”, зараховуючи при цьому збірку до групи творів письменників, що „у своїх пошуках і експериментах переходила межі реалізму, впадала в декадентщину, словесне штукарство. На цей шлях збився і Хоткевич” [13, с. 16]. Але вже „наступні твори Г. Хоткевича засвідчили, що він поступово переборював впливи буржуазного декадансу”, – так закінчує дослідник аналіз модерних мотивів творчості письменника. Поверховим та ідеологічно заангажованим вважаємо поданий у даній статті аналіз повісті „Камінна душа”. Одним із суттєвих мінусів твору критик називає те, що в ньому „не знайшли глибокого відображення” „соціальні відносини на Гуцульщині, важке життя селянських мас” [13, с. 25]. Дослідник наголошує на складності пройденого письменником шляху, але знову ж таки зі знаком мінус підкреслює, що Хоткевич „віддав у ранній період своєї літературної діяльності певну данину модернізму, виявляв непослідовність у своїх поглядах на літературу й мистецтво, не зразу збагнув суть тих історичних подій, свідком яких був у період Жовтневої революції і громадянської війни на Україні” [13, с. 31]. У подальших дослідженнях творчості письменника, опублікованих уже в 90-х рр., Ф. Погребенник більше звертає увагу саме на модерністські тенденції творчості письменника. Наприклад, у статті „Гнат Хоткевич і його історична проза” [13, 539-552] автор, ведучи мову про власне історичну прозу письменника, підкреслює лірико-романтичність повісті „Камінна душа”, високопоетичність „Гірських акварелей”. Одним із перших Ф. Погребенник звертається до повісті „Авірон”. І хоча аналіз твору досить фрагментарний, дослідник визнає його цінність для української культури: „Повість звернена до розуму й серця сучасників Г. Хоткевича і наступних поколінь. Вона примушує задуматись над важливими проблемами життя і віри людини. Релігія і народ, віра і мистецтво, догмат і розум – ось коло проблем, які хвилюють письменника” [13, с. 552].

Ще одна дослідниця творчості митця А. Мельничук у статті „Революція 1905–1907 рр. у житті та творчості Гната Хоткевича”, увиразнюючи образ Г. Хоткевича як письменника-реаліста, акцентує увагу на революційно-пропагандистській спрямованості його творчості та громадській діяльності. У цьому дослідженні у характеристиці Г. Хоткевича літературознавець послуговується такими штампами, як „революціонер-демократ” „захисник трудящих” „письменник-інтернаціоналіст” тощо. Характеризуючи роль Г. Хоткевича „як пропагандиста революційних ідей”, критик звертається до повісті „Авірон”, в якій, за його твердженням, автор „показав формування особистості революціонера, формування революційного характеру взагалі” [9, с. 68].

Відтак А. Мельничук не просто досить спрощено трактує ідейний зміст твору, а навіть переінакшує його взагалі. Підсумовуючи, дослідник зазначає, що зображення подій революції 1905-1907 років займало визначне місце в творчості Г. Хоткевича в час його перебування в

Галичині. П. Арсенич у статті „Гнат Хоткевич як дослідник Гуцульщини” доводить, що під час перебування на Галичині Хоткевич написав найбільш вдалі свої твори „Камінна душа,” „Гірські акварелі” та інші, які є зразками не реалістичної (про це можна говорити лише стосовно „Гуцульських образків”), а модерністської та неоромантичної прози [9, с. 73]. О. Масенко, розглядаючи творчість письменника, звертає увагу перш за все на твори революційного спрямування та реалістичного характеру, як і попередні критики, а повість „Авірон” називає „антиклерикальною”, оскільки панівна більшовицька ідеологія була насамперед атеїстичною, а будь-який прояв релігійності трактувала не на користь автора. Аналізуючи повість „Камінна душа”, критик підкреслює „некритичне, а часом і об’єктивістсько-апологетичне ставлення автора до звичаїв, вірувань і забобонів ”гуцулів, використаний ним фольклорний мотив (народна пісня „Павло Марусяк і попадя” про нещасливе кохання молодої красуні-дружини сільського попа з ватажком опришків Марусяком, що, за народними переказами, діяв у Карпатах у першій половині XIX ст.), розвинув у соціальному й побутовому плані, а стислий сюжет пісн ірозгорнув у насичену конкретними подіями, реалістичну в зображенні людських взаємин, хвилюючу драматичну історію” [8, с. 3–14].

Особливе місце в цей період займає дослідження гуцульської прози та зв’язків із Гуцульським краєм митця. Дослідник творчості Г. Хоткевича О. Романенко у своїй статті „Гнат Хоткевич і Буковина” зазначає: „У своїх кращих творах Г. Хоткевич зумів яскраво і художньо достовірно відобразити життя, побут і думки гуцулів. Його повість „Камінна душа”, роман „Довбуш”, збірка „Гірські акварелі” та цикл „Гуцульські образки” – талановите продовження кращих традицій письменників-реалістів Буковини в розробці гуцульської тематики. На гуцульському матеріалі Г. Хоткевич, як і Ю. Федькович, О. Кобилянська, М. Коцюбинський, створив ряд художніх полотен загальноукраїнського значення” [15, с. 130].

Окремим предметом літературознавчої рецепції в середині 60-х років стає незавершений роман Г. Хоткевича про Тараса Шевченка. З приводу його опублікування у львівському видавництві „Каменярь” висловлювалося чимало науковців, серед яких – Т. Буженко, І. Денисюк, Ф. Погребенник, О. Романенко та ін.. Вони одностайно говорили про талановитість автора та важливість появи цього масштабного полотна, в якому митець здійснив спробу осмислити маловідомі факти Шевченкової біографії. Стаття Т. Буженко „Становлення генія”, присвячена виходу повісті Г. Хоткевича „Тарас Шевченко”, розкриває значущість твору в літературно-громадському житті, непересічність „великого мистецького хисту та підкреслює ерудицію Г. Хоткевича. Дослідниця вказує на те, що повернення до читача спадщини письменника, – хоч і не повністю, оскільки повість є лише уривком задуманої тетралогії „3 сім’їгеніїв (написано три частини), – є серйозним кроком до реабілітації „несправедливо забутого в свій час митця, творчість якого була відома не лише в дореволюційний час, але й на Радянській Україні перших десятиліть [4, с. 200–202]. О. Романенко у статті „Формування у Шевченка поняття „Україна” (за романом Г. Хоткевича „Тарасик”) наголошував, що Г. Хоткевич у своєму романі переконливо показав, як, засвоюючи чулим серцем і допитливим розумом звичаї рідного народу, його історію, морально-етичні цінності, красу природи, народнопісенну творчість Шевченко ще в дитячі роки формувався як свідомий український патріот .

Упродовж 1970-х років низку досліджень про творчості Г. Хоткевича опублікував Б. Михайличенко. Деякі статті вченого, наприклад, про поетику та кольорову палітру „Гірських акварелей”, й досі залишаються актуальними. Слушною видається думка літературознавця про загальну філософську спрямованість цих творів, які вказують на нерозривний зв’язок людини та природи і тяжіють до синтезу „малої прози” з живописом і музикою, поєднуючи зорове та слухове сприйняття оточуючої дійсності, автор наголошує: „Поетика „Гірських акварелей” не дозволяє бачити в них твори малої, зокрема епічної форми – цикл новел, розповідей. Жанрова форма „Гірських акварелей” багатобразна, але більш за все вона співпадає в наших очах з віршами в прозі. В цьому циклі Г. Хоткевича композиція підпорядковується не правилам сюжету, а правилам ліризму, правилам передачі всіх відтінків емоцій, сприйняття та враження” [22, с. 123]. Однак дослідження Б. Михайличенка, присвячене висвітленню умовного традиційно-біблійного сюжету в розкритті проблематики повісті Г. Хоткевича „Авірон” та оповідань „Першому революціонерів”, „Страшний суд” і „Борець”, позбавлене об’єктивності. Обмежившись емпіричним прочитанням творів, вчений фактично перекреслив їх художньо-естетичну вартість,

що стало головною хобою розвідки.

Значним кроком від догматизму соціалістичної естетики стала публікація Н. Шумило „Гнат Хоткевич проти Сергія Єфремова (До історії відомої полеміки)”, у якій авторка докладно висвітлила участь митця в літературній дискусії 1902 року. Свою студію дослідниця побудувала, головним чином, на аналізі статті – відповіді Г. Хоткевича „Письмо в редакцію”. Значення листа полягало в тому, що сформульовані тут письменником думки про розуміння символізму як основи мистецтва висловлювалися, по суті, від імені цілого покоління українських прозаїків. Н. Шумило відзначила, що для Г. Хоткевича символ був однією із головних підвалин людського буття, оскільки письменник виходив із того, що „життя наше переповнене таємницями, воно – лише оболонка, за якою ховаються невідомі нам, але відчутні сили” [22, с. 45]. Символізм у літературі, на думку автора листа, якраз і є тим напрямком, який прагне дослідити „верхні пласти відчуття шляхом слова та почуття” [22, с. 45], розширюючи таким чином межі духу, а тому збагачуючи людське існування. Н. Шумило зазначала у своїй статті: „Г. Хоткевич (у недрукованому свого часу „Письме в редакцію”), враховуючи дальшу перспективу розвитку суспільства, ратував за літературу не для обраних, а для інтелігенції – „мозку нації”. На питання своїх опонентів, чому символізм „обслуговує виключно аристократів духу”, Г. Хоткевич, зокрема, відповідав, що література взагалі не служить лише аристократам, навіть в тому сенсі, що для того аби читати потрібно бути грамотним. Кожен із нас по відношенню до свого ближнього є аристократом і змінюватись в деякому розумінні людство не спішить” [22, с. 46].

Сучасне прочитання прози митця розпочалося з початком 90-х років ХХ століття. На необхідності об’єктивного перегляду творчої спадщини письменника одним із перших наголосив В. Шевчук у своєму дослідженні українського письменства „Дорога в тисячу років”. У статті, присвяченій Г. Хоткевичу, вчений констатував, що з великого доробку митця упорядковж 50-60-х років були опубліковані лише такі твори, які зараз можна вважати класичними: „Камінна душа”, „Довбуш”, „Тарас Шевченко”, „Гірські акварелі”, „Гуцульські образки”, однак вони, як і чимала кількість невідомих загальної високохудожніх літературних зразків Г. Хоткевича, потребують нового прочитання та осмислення. Чітко окреслені образи В. Шевчук схильний вбачати вже в першій збірці Г. Хоткевича „Поезія в прозі”, „найцікавішим з’явленням” раннього письменника вважаючи цикл „Життєві аналогії”. Новий шлях аналізу, з точки зору вченого, повинен застосовуватися і до великих епічних полотен митця, у яких одним із провідних аспектів залишається психологічний – образи Дмитра Марусяка, Довбуша.

У подальших дослідженнях 90-х років над мистецьким доробком письменника продовжував активно працювати Ф. Погребенник, у низці публікацій якого висвітлювалися маловідомі факти життя і творчості Г. Хоткевича. Одна з його розвідок присвячена аналізу історичної прози митця. У ній основну увагу вчений зосередив на романі „Довбуш”.

Окремі факти трагічної долі митця Ф. Погребенник висвітлив у публікації „Лист Гната Хоткевича до президента академії”, яка поряд із дослідженнями І. Ільєнка, Г. Хоткевич, Ю. Хорунжого та А. Болабольшенка розкриває перед читачем низку „затемнених” сторінок біографії мисленника. Без залучення контексту цих робіт студіювання творчості митця було б неповним, позбавленим реальної, життєвої основи, при цьому важче було б виявити індивідуальну неповторність автора як своєї, надзвичайно активної, талановитої та непересічної особистості.

У книзі „Гнат Хоткевич: Спогади, статті, світліни” (1994), упорядкованій А. Болабольшенком та Г. Хоткевич, вперше були зібрані маловідомі сторінки життєпису, громадської та культурно-просвітницької діяльності Г. Хоткевича.

Повість „Камінна душа” Г. Хоткевич продовжує привертати увагу значної частини науковців ХХ ст., про що свідчить, наприклад, стаття Л. Вдовіченко „Дещо про специфіку повісті Г. Хоткевича „Камінна душа” (2001). Простежуючи вияви „камінного” в характерах головних героїв твору, авторка доходить висновку, що над усіма цими людьми тяжіє печать камінної душі звичаю, соціального укладу моралі та етики. На думку дослідниці, головною проблемою повісті стає питання стосунків між інтелігенцією та народом, з одного боку, та патріархальним укладом, з другого. Однак з наведеними висловлюваннями важко погодитися, оскільки рецепцію „Камінної душі” повинні обумовлювати насамперед глибока філософічність та яскраво виражений міфологізм полотна, а тому зауваження Л. Вдовіченко, що втеча Марусі з опришком – це своєрідна гармонія інтелігенції з народом і природою, над якими нависла сила соціальної рутини, навряд чи правильне.

Одним із чільних питань, що постали перед дослідниками прозової спадщини Г. Хоткевича, залишається питання про модернізм письменника. Воно хвилювало літературознавців ще на початку ХХ століття (С. Єфремов, І. Нечуй-Левицький, О. Дорошкевич). Ця проблема актуалізується і зараз у працях Т. Гундорової „Проявлення слова: Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація”, Я. Поліщука „Міфологічний горизонт українського модернізму”, О. Аннікової „Риси модерністської поетики у прозі Гната Хоткевича”. У своїй праці науковець О. Аннікова здійснила комплексний аналіз модерністської поетики прози Г. Хоткевича перших двох десятиліть ХХ століття в контексті розвитку української літератури означеного періоду.

Життя і літературна творчість Г. Хоткевича, його театральну діяльність висвітлено в передмові Ф. Погребенка до двотомника творів Г. Хоткевича, у дослідницьких працях Р. Кирчіва, С. Ковальчука, В. Стеф'юка та інших. Проте всі ці дослідники тільки спорадично розглядають гуцульський період у творчості Г. Хоткевича. Це той часовий проміжок, в який автор написав найкращі перлини своєї прози, зокрема повість „Камінна душа”, „Гірські акварелі”, „Гуцульські образки”, а також роман „Довбуш”, який завершив у 20-х роках, неопубліковану повість „Паниполек і Туманюк”, нарис „Гуцули ігуцульщина” та ще багато ін.

Про цей творчий період згадує Н. Шумило у монографічній розвідці „Під знаком національної самобутності”. Літературознавець у своїй праці висвітлює причини неприйняття модернізму на українських теренах. Дослідниця розкриває самобутню творчість відомих і маловідомих письменників і критиків, серед яких не останню роль відіграє творчість Г. Хоткевича. Науковець аналізує модерністську збірку „Поезія в прозі”, здійснює огляд критичних студій письменника, називає його співцем гуцульського краю. При розгляді повісті „Камінна душа” робиться акцент на модифікації фольклорного мотиву, символіці та психологізмові твору. При порівнянні повісті „Авірон” із твором І. Франка „Мойсей” слід зазначити про розкриття її необароковості та оригінальності.

На сьогодні в літературознавстві простежується активний інтерес до художніх текстів письменника. Сучасним дослідженням властиве намагання здійснити комплексний аналіз творчої спадщини Г. Хоткевича. Ознаки такого підходу характерні для праць Н. Шумило, І. Приходько. Їх доповнюють дослідники в суміжних науках – театралі та мистецтвознавці.

Варто зазначити, що окремі твори письменника все ще перебувають поза увагою літературознавців. Це, перш за все, проза про опришків „Паниполек і Туманюк”, „Мирон Штола” та ін. Саме тому нагальною стає вимога розглянути ці архівні твори, які ще ніде не публікувались, і гуцульський період у творчості митця загалом.

Отже, проаналізувавши літературознавчі інтерпретації творчого спадку Г. Хоткевича, переконаємось у заангажованості, одноаспектності та фрагментарності критичних оглядів перших десятиліть ХХ століття, що було зумовлене ідеологією часу. Вся різноманітність сучасної палітри досліджень дає можливість краще та детальніше дослідити гуцульський період митця.

Література

1. Арсенич П. Гнат Хоткевич як дослідник Гуцульщини / П. Арсенич // Народна творчість та етнографія. – 1987. – № 6. – С. 48–51.
2. Березинський А. Гуцульщина в українській літературі / А. Березинський // Хоткевич Г. Твори. – Х.: 1931. – С. 5–43. Питання літературознавства. – Випуск 80-269.
3. Болабольшенко А. Гнат Хоткевич. Біографічний нарис / А. Болабольшенко. – К.: Літопис, 1996. – С. 3–4.
4. Буженко Т. Становлення генія / Т. Буженко // Вітчизна. – 1967. – № 3. – С. 200–202.
5. Засенко О. Гнат Хоткевич і його повість "Камінна душа" // Хоткевич Г. Камінна душа: Повість. – К.: Дніпро, 1981. – С. 3–14.
6. Єфремов С. В пошуках нової краси // Єфремов С. Літературно-критичні статті. – К.: Дніпро, 1993. – С. 48–120.
7. Липа І. Наша повість / І. Липа // Українська хата. – 1912. – № 2. – С. 131.
8. Масенко О. Гнат Хоткевич і його повість „Камінна душа” / О. Масенко // Хоткевич Г. Камінна душа : [повість]. – К., 1981. – С. 3–14.
9. Мельничук А. Революція 1905 – 1907 рр. у житті та творчості Гната Хоткевича / А. Мельничук // Українське літературознавство. – 1978. – В. 31. – С. 68–74.
10. Нечуй-Левицький І. Українська декаденщина // Нечуй-Левицький І. Зібрання творів: У 10 т. – Т. 10 :

- Біографічні матеріали. Статті та рецензії. Фольклорні записи. Листи / Упор. В. Мазний та ін. – К.: Наук. думка, 1968. – С.187–222.
11. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. – К.: Либідь, 1999. – 447с.
 12. Погребенник Ф. Гнат Хоткевич / Ф. Погребенник. // Хоткевич Г. Твори: у 2 т. – Т. 1. – К., 1966. – С. 5-31.
 13. Погребенник Ф. Гнат Хоткевич і його історична проза / Ф. Погребенник. // Хоткевич Г. Авірон. Довбуш. Оповідання. – К., 1990. – С. 539–552.
 14. Поліщук В. [Рецензія] / В. Поліщук // Червоний шлях. – 1923. – № 2. – С. 299–301. – Рец. на кн.: Хоткевич Г. Камінна душа: Повість. – Катеринослав, 1922. – 32 с.
 15. Романенко О. Гнат Хоткевич і Буковина/ Розквіт економіки і культури Радянської Буковини//Львівський університет. – 1969 – С. 125-130.
 16. Россельс В. Проза Гната Хоткевича / В. Россельс // Хоткевич Г. Избранное. – М., 1969. – С. 5–22.
 17. Сріблянський М. Літературна хвиля: [Погляд на літературу українську року 1912] // Українська хата. – 1913. – №2. – С.101–102.
 18. Франко І. З останніх десятиліть ХІХ віку // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 41: Літературно-критичні праці (1890-1910) / Упор. та ком. В. Кречотня, Т. Третяченко. – К.: Наук. думка, 1984. – С.471–530.
 19. Хоткевич Г. Листи кореспондентів з прізвищами на літеру „Б” / Г. Хоткевич // ЦДІА України м. Львова. – Ф. 688. – Оп. 1. – Справа 291. – 135 ар. – Ар. 49.
 20. Хоткевич Г.М. Твори: [У 8 т.]. – Х.: Рух, 1928–1932.
 21. Шевчук В. Друге відкриття Гната Хоткевича / В. Шевчук // Дорога в тисячу років: Роздуми, статті, есе – К., 1990. – С. 329–335.
 22. Шумило Н. Під знаком національної самобутності (Українська художня проза і літературна критика кінця ХІХ – початку ХХ століття) : [монографія] / Наталя Шумило. – К. : Задруга, 2003. – 354 с.
 23. Яцків М. Антін Володиславич. Із книги життя: Нариси / М. Яцків. – Світ, 1906. – С. 92.